

CSERNICKÓ ISTVÁN

EGY KÉNYSZERŰ „TÚLÉLÉSI STRATÉGIA”: A TÖBBSÉGI NYELVEN VALÓ TANULÁS

A kisebbségi közösségek előtt három út áll: az integráció, az asszimiláció, esetleg a szegregáció. A kárpátaljai magyarság számára az integráció a járható út. Az integrációnak azonban szükséges eszköze a kétnyelvűség: a többségi nyelv ismerete biztosítja a teljes körű részvétel lehetőségét a társadalmi életben, az anyanyelv megőrzése pedig a saját identitás és kultúra megtartását.

A többségi nyelv elsajátításának legfőbb színtere az iskolai oktatás. Nem mindegy azonban, hogy milyen nyelven oktató iskolákban tanulják a kisebbségiek a hatalom nyelvét. A mai Kárpátalja területén a nyelvoktatás körülményei nem tettek és máig nem teszik lehetővé, hogy a régió lakossága magas szinten megtanulhassa a többségi nyelvet (Cserniczkó 1998, 2009). Ám mivel a nyelvtudás minden korszakban a társadalmi mobilitás, a „boldogulás” egyik lényeges összetevője volt a régióban, az anyanyelvi iskola intézményes nyelvoktatási hiányosságainak ellensúlyozására kialakult egy „túlélési stratégia” a kárpátaljaiakban: az épp aktuális többségi társadalom nyelvében oktató iskolában való tanulás.

Bár erről az utóbbi években egyre gyakrabban esik szó, ez a tendencia nem új keletű jelenség a mai Kárpátalja területén. Lehoczky Tivadar (1881–1882/1996: 327) *Bereg vármegye* című monográfiájában így ír: „II. Józsefnek az 1784. évbéli intézkedései hatást kezdtek gyakorolni nyelvünk elnyomása tekintetében, amennyiben még Beregszász tősgyökeres magyar ajkú református lakói is nem átallozták tanodáikba a németet tannyelvül befogadni”.

Az első világháborút követően Csehszlovákiához került Kárpátalján is sok magyar szülő döntött a cseh vagy szlovák nyelven oktató iskola mellett. Az *Őslakó* című helyi lap 1929. február 2-i számában olvasható, hogy „Sok magyar, magyar nemzetiségű, magyar anyanyelvű szülő, olyan helyeken is, ahol van magyar iskola, cseh vagy szlovák iskolába íratja be gyermekét már az elemi oktatásra. Úgy gondolkoznak, hogy így jobban megtanulja gyermekük

a szükséges cseh vagy szláv nyelvet s így majd könnyebben nyer elhelyezést” (idézi Fedinec 2002: 178). A hatalom nyelvén való tanulás elsősorban a városi értelmiségiek körében volt vonzó: „a kárpátaljai városi magyar iskolákban csak elvétve fedezhető fel a magyar intelligencia gyermeke. A városi magyar elemi iskolák tanulóserégét már csak az iparosok, gazdálkodók és napszámosok szolgáltatják” – olvashatjuk a Kárpátaljai Magyar Hírlap egyik 1933. évi számában (idézi Fedinec 2002: 217).

A nem anyanyelven tanuló kárpátaljai magyar iskolások arányáról képet kaphatunk a korabeli dokumentumokból. 1933-ban a régió magyar gyermekeinek 74,8%-a járt magyar, 25,2%-a nem magyar nevelési nyelvű óvodába (Fedinec 2002: 210); ugyanebben az évben 17400 magyar gyermek közül 12100 (69,5%) tanult magyarul (Fedinec 2002: 216–217). 1935-ben a statisztikák szerint 3 ezer (Fedinec 2002: 237, 239–240), 1938-ban pedig 3417 magyar gyerek tanult nem anyanyelvén a régióban (Fedinec 2002: 278–279).

A többségi tannyelvű iskolákba járó magyar gyerekek közül korántsem mindegyik tanult azonban a szülők döntése következtében cseh nyelven; több településen nem volt magyar nyelven oktató iskola, Ungváron pedig a magyar gimnázium túlsúlyossága miatt kényszerültek többen más tannyelvű intézménybe (Fedinec 2002: 269).

Az akkori Kárpátalján élő magyarok küzdöttek az asszimiláció egyik legfontosabb ellenszerének tartott anyanyelvi oktatásért. 1922. július 30-án Ungváron, Munkácson és Nagyszőlősen tartottak a szülők iskolanapot a magyar nyelvű oktatásért (Fedinec 2002: 108). 1933 nyarán a Kárpáti Magyar Hírlap az anyanyelvi oktatás szerepéről tájékoztatta a lap olvasóit: „az anyanyelven való elemi iskoláztatás óriási jelentőségűvé válik a további tanulás során, mert a fogalmak megismerése csakis és egyedül az anyanyelvünkön történhetik (...). Statisztikai adatokkal igazolhatja [a magyar nyelvű oktatásban részesült] ifjúság, hogy – kivéve egy pár zseniális tehetségű ifjút – az átlag is nagyobb eredményeket ér el az egyetemen, ha magyar nyelvű középiskolából kerül ki, mintha kezdetől fogva idegen nyelvű iskolába járt” (idézi Fedinec 2002: 217). 1938 augusztusában a régió magyar kulturális egylete „*A magyar kultúrjövőt meg kell menteni!*” című felhívásában azzal fordult a magyar szülőkhöz, hogy a nem magyar iskolába íratott gyermeküket írassák át magyar tannyelvűbe (Fedinec 2002: 283). A Kárpátaljai Református Egyházkerület közgyűlésének 1931 decemberében hozott határozata „elkötelezi a lelkészeket arra, hogy ott, ahol nincs magyar tannyelvű iskola, a református magyar gyermekeket magyarul írni s olvasni tanítsák” (idézi Fedinec 2002: 198).

Amikor 1939-ben az egész Kárpátalja ismét Magyarország fennhatósága alá került, a magyar vált az érvényesülés nyelvévé. Nem meglepő hát, hogy számos

helyi ruszin szülő vélte úgy, hogy gyermeke boldogulását az szolgálja a leginkább, ha nem anyanyelvén, hanem magyarul tanul. Arra, hogy ez viszonylag széles körben elterjedt vélekedés lehetett, következtethetünk a Kárpáti Magyar Hírlap 1941. szeptember 29-én kiadott számában megjelent, az oktatási hatóságok rendeleteit ismertető alábbi mondatokból: „Magyar iskolába csak olyan rutén nemzetiségű gyermekek vehetők fel, akik már tudnak magyarul és akiknek a szülei a felvételt írásban kérik” (idézi Fedinec 2002: 382).

Kárpátalja Szovjetunióhoz kerülése után gyorsan újraindult a korábbi érá(k)ból örökölt magyar nyelvű oktatás. Amikor 1953-ban megnyílnak az első magyar tannyelvű középiskolák, a magyar nyelvű intézmények tanulólétszáma folyamatosan emelkedni kezd. Ám ekkorra a cseh és a magyar helyett az orosz vált presztízsnnyelvűvé. Ám az 1960-as évek közepétől a magyar iskolák tanulólétszáma erőteljesen csökkenni kezd (Fedinec 1999: 57). A csökkenés egyik oka az lehet, hogy a szovjet hatóságok az 1950-es évek elejétől sorra nyitották Kárpátalján az úgynevezett internacionalista iskolákat, főként az orosz nyelv eredményesebb elsajátíttatására hivatkozva. Ezekben egy oktatási intézményen belül párhuzamosan két, akár három különböző tannyelvű osztályok is működtek: például az egyik osztály magyar, a másik pedig orosz vagy ukrán tannyelvű. Ám az internacionalista iskolák nem magyar tannyelvű osztályaiba is rendszerint magyar ajkú gyermekek jártak. A propaganda szerint a gyerekek itt – amellet, hogy tantárgyként oktatták számukra a magyar nyelvet és irodalmat – sokkal alaposabban elsajátíthatták az orosz nyelvet, ami a boldogulás, az előrejutás fontos eszköze (Orosz 1992: 53–54).

A magyarul tanulók számának csökkenését egyértelműen az internacionalista iskolák megjelenésével hozza összefüggésbe Fedinec Csilla (1999: 100): „A egyes iskolák, illetve később – internacionalista iskolák a magyar osztályok tanulólétszámának gyorsuló csökkenését idézték elő. A folyamat az önfelszámolás képét mutatta, hiszen minden szülő önként dönthetett arról, milyen tannyelvű iskolába adja a gyermekét”. Elemzésében megállapítja, hogy a magyar tannyelvű iskolák tanulólétszáma „az 1966–1967. tanévi 21,8 ezerről az 1988–1989. tanévre 17,1 ezerre csökkent, járásokra lebontva a Beregszászi járásban 28,6 százalékkal, az Ungvári járásban 8,4 százalékkal, a Huszti járásban 29,7 százalékkal, Técsőn 45 százalékkal, Ungváron 43,8 százalékkal csökkent a magyar iskolák tanulólétszáma” (Fedinec 1999: 86). Az is kiderül azonban a statisztikai adatokból, hogy az 1980-as évek végén a Beregszászi járásban az orosz nyelven tanulók 60,8%-a, az ukrán nyelven tanulók 35%-a magyar nemzetiségű volt, illetve Beregszász városában az orosz nyelvű oktatásban részesülők 38%-a, az ukrán nyelvű képzésben résztvevők 25%-a volt magyar (Fedinec 1999: 86). Más adatok szerint a Beregszászi járásban a magyar

nemzetiségű iskolások 72,4%-a tanult magyar nyelven, 12,9%-uk oroszul, 14,7%-uk pedig ukránul (Veress–Popovics 1999: 28–31).

Az internacionalista iskolák száma folyamatosan emelkedett Kárpátalján. Az 1960-as évek második felére a magyar nyelven is oktató iskolák negyede, az 1980-as évek végére pedig már 40 százaléka volt ilyen vegyes tannyelvű intézmény. Az ilyen iskolák elsősorban az asszimilációt szolgálták, hiszen az orosz tannyelvű osztályokba járó gyerekek voltaképpen befullasztási oktatási programban vettek részt (a programról lásd Skutnabb-Kangas 1997: 25). Fedinec (1999: 86) úgy véli: „Az internacionalista iskola a népek barátsága jelszó alatti elnemzetietlenítés hatékony eszközének bizonyult. Az 1950-es, 60-as évek meggyőzték a szülőket, hogy a jövő az orosz nyelv, a vegyes iskolák csak elébe mentek a szülők kívánságának, így az 1970-es, 80-as években az oktatás szerkezeti kereteire is kiterjedő internacionalizmus eszméje hivatalos politikai jelszóvá válhatott, megvolt a népből jövő támogatottsága”. Az internacionalista iskolák és a magyar szülők „önkéntes” döntése mellett azonban az is közrejátszott abban, hogy sok magyar gyerek oroszul vagy ukránul tanult, hogy számos magyarok lakta településen nem voltak magyar nyelven oktató iskolák, az orosz nyelvű oktatás azonban szinte mindenütt hozzáférhető volt.

A Szovjetunió széthullása után a magyar tannyelvű iskolák/osztályok tanulólétszáma ismét jelentősen emelkedni kezdett (Orosz 1995: 17), és egyre csökkent az internacionalista iskolák száma is (1. táblázat).

1. táblázat. A magyar és „internationalista” tannyelvű iskolák számának alakulása Kárpátalján 1966 és 2011 között

Összeállítva Orosz 1995: 15, Cserniczkó 1998: 108, a kárpátaljai megyei oktatási hivatal adatai alapján.

Tanév	1966/	1988/	1989/	1990/	1992/	2005/	2006/	2007/	2008/	2009/	2010/
Tannyelv	1967.	1989.	1990.	1991.	1993	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Magyar	74	50	53	59	61	75	76	75	71	71	69
Vegyes	26	35	31	29	29	29	27	28	31	31	33
Összesen	100	85	84	88	90	104	103	103	102	102	102

A független Ukrajna 1991-es megalakulását követően az orosz nyelvű oktatás és az orosz nyelv oktatása visszaszorult Kárpátalján. Az új presztízsnyelvvé fokozatosan az ukrán vált. Ám ehhez szükség volt a központi oktatási kormányzat nyelv- és oktatáspolitikai lépéseire is.

Kezdetben ugyanis a magyar nyelv presztízse magasabb volt Kárpátalján, mint az ukráné. Az 1990-es évek elején a szomszédos Magyarország gazdasági

és politikai szempontból egyaránt messze megelőzte Ukrajnát, Kárpátalját, így nem meglepő, hogy a magyar nyelv gazdasági értékének is szerepe lett, hiszen „egy kisebbségi nyelv vonzó ereje nő, ha ez a nyelv összeköti beszélőit szimbolikusan vagy gyakorlatilag egy gazdaságilag és politikailag fejlettebb világrésszel” (Gal 1991: 75). Ám amikor a kijevei kormány erőltetni kezdte az oktatás ukránosítását, és – miközben nem biztosította az alapvető feltételeit annak, hogy a kisebbségi iskolákban alapos ukránnyelv-tudásra lehessen szert tenni – olyan helyzetet teremtett az országban, amelynek következtében az ukrán nyelv magas fokú ismerete a társadalmi mobilitás (például a felsőoktatási felvételi) egyik legfontosabb feltételévé vált (lásd pl. Ferenc 2009), a kárpátaljai magyar szülők egy része ismét abban látja gyermeke boldogulásának zálogát, ha nem anyanyelvén, hanem ukrán tannyelvű iskolában tanul.

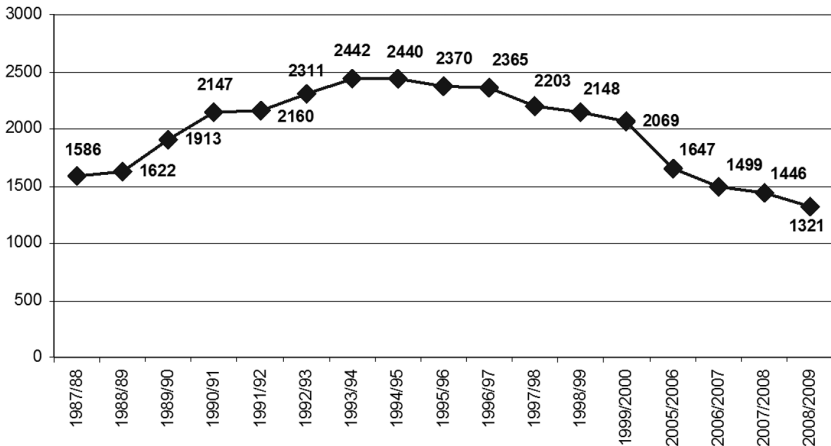
Az ukrán nyelv- és oktatáspolitikai ukránosító törekvéseinek egyik első lépése az volt, hogy 2008-tól kötelezővé vált az ukrán nyelv és irodalom központi tesztvizsga mindenki számára, aki a felsőoktatásban szeretné folytatni tanulmányait, függetlenül attól, milyen szakra jelentkezik. Az erről szóló rendelet megtette a hatását. Az 1. táblázat adataiból látszik, hogy a 2007–2008. tanévtől lassan ismét emelkedni kezdett a vegyes tannyelvű iskolák száma, azaz: a szülők kezdeményezésére újra nem magyar tannyelvű osztályokat nyitottak a magyar gyerekek számára. Ilyen ukrán tannyelvű osztályok indultak (újra) például a nagydobronyi vagy szürtei középiskolában, de arra is van példa (a karácsfalvi görög katolikus líceum), hogy olyan intézmény indított magyar ajkú gyerekek számára ukrán párhuzamos osztályokat, amelyben korábban nem folyt ilyen képzés.

Mindez azt eredményezte, hogy – az 1980-as évek végén kezdődött fokozatos emelkedést követően – ismét csökkent a magyar nyelven tanuló gyerekek száma (1. ábra). Ahogyan az 1960-as években, a csökkenés oka most sem írható teljes mértékben a negatív demográfiai trendek rovására. Egy a kárpátaljai magyar nyelven (is) oktató iskolák többségét érintő kutatási program adatai szerint a magyar nemzetiségű iskolások közel 8 százaléka a vegyes tannyelvű iskolák nem magyar tannyelvű osztályait látogatja, azaz ukrán nyelven tanul (Orosz és mtsai 2010: 12). A vizsgálat során az is kiderült, hogy 2005 és 2009 között a kutatásba bevont intézményekben 287 gyereket vittek át a magyar nyelvű képzésből ukrán nyelvűbe (Orosz és mtsai 2010: 13). A kutatás során több iskolaigazgató azzal indokolta, hogy magyar tannyelvű intézményében ukrán tanítási nyelvű osztályokat nyitott, hogy ezzel megpróbálta megőrizni a gyereklétszámot és ezáltal a pedagógusi munkahelyeket (Orosz és mtsai 2010: 28). Az ukrán tannyelvű Beregszászi 1. Számú Középiskola igazgatójával készített kutatási interjúból az is kiderül, hogy 2009-ben már ko-

moly problémát okozott az iskola vezetése számára, hogy az első osztályba beiratkozott gyerekek jelentős része egyáltalán nem érti az oktatási folyamat nyelvét, azaz az ukránt (Orosz és mtsai 2010: 15).

1. ábra. A magyar tannyelvű első osztályba beiratkozott gyerekek számának alakulása Kárpátalján 1987 és 2009 között

Összeállítva Orosz 2005: 119 és a megyei statisztikai hivatal adatai alapján.

A 2. táblázat adataiból látható, hogy bár a két legutóbbi népszámlálás idején, 1989 és 2001 között fokozatosan növekedett a magyar nyelven tanulók száma és aránya Kárpátalján, a magyar nyelven tanuló iskolások aránya nem érte el a magyar nemzetiségűek arányát. 1989-ben csaknem 3%-kal, 2001-ben több, mint 5%-kal magasabb volt az ukrán nyelven tanulók aránya, mint az ukrán nemzetiségűeké. Az 1989-es adatok szerint körülbelül kétszer annyian tanultak oroszul, mint amennyi az orosz nemzetiségűek aránya volt a régióban, de 2001-re ez az arány jelentősen módosult: már kevesebben tanultak orosz tannyelvű iskolában, mint amekkora az orosz etnikumúak aránya volt. A románok és a román nyelven tanulók aránya nagyjából azonos volt 1989-ben, 2001-re viszont a románul tanulóké alatta maradt a román nemzetiségűek arányának. A szlovák tannyelvű iskolák pedig csak Ukrajna függetlenné válása után jelentek meg ismét Kárpátalján.

Nem sokat változik a kép akkor sem, ha nem általában vesszük figyelembe az egyes nemzetiségek arányát Kárpátalja lakosságán belül, hanem az adott időszakban iskolaköteles korú (6–17 éves) korosztály nemzetiségi összetételét vetjük össze a tannyelvi adatokkal.

A 2008/2009-es tanévben a magyar tannyelvű iskolák tanulóinak 17,13%-a (16768 iskolásból 2872) roma nemzetiségű volt (Braun–Csermicskó–Molnár 2010: 74–75). Ebből az adatból látszik, hogy a magyar tannyelvű iskolák tanulólétszáma még kevésbé fedi az iskolaköteles korosztály magyar nemzetiségű részét. Azaz: a magyar nemzetiségű gyerekek jelentős része nem magyar tannyelvű iskolát látogat.

2. táblázat. *Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele (1989 és 2001), valamint a tanulók tannyelv szerinti megoszlása (az 1989/1990. és 2000/2001. tanévben)*

Nemzetiség	Arányuk az össznépességen belül (%)		Arányuk az iskoláskorú (6–17 éves) népességen belül (%)		Az adott nyelven tanulók száma és aránya			
					1989/1990-es tanév		2000/2001-es tanév	
	1989	2001	1989	2001	tanuló	%	tanuló	%
Ukrán	78,41	80,51	80,1	83,0	166245	81,12	174700	85,76
Orosz	3,97	2,47	3,4	1,1	16598	8,10	3400	1,67
Magyar	12,50	12,08	11,5	10,8	17275	8,43	20900	10,26
Román	2,36	2,56	2,7	2,6	4827	2,36	4600	2,26
Szlovák	0,58	0,45	0,3	0,2	0	0,00	102	0,05

A fenti adatokból azonban nem derül ki, hogy a kárpátaljai magyarok megközelítőleg mekkora hányada végezte/végzi nem magyar nyelven tanulmányait. Erre a kárpátaljai magyarok körében végzett szociológiai vizsgálatok adatai alapján következtethetünk. Az Oktatási Kataszter kárpátaljai adataiból az derül ki, hogy a 2009-ben megkérdezett 47 kárpátaljai iskola 9725 magyar nemzetiségű tanulója közül 9006 (azaz 92,6%) tanult magyar nyelven (Hires-László 2011: 28). Hat, a közösségben végzett, több szempontból reprezentatív kérdőíves kutatás¹ eredményeiből kiderül, hogy a mintákban szereplő adatközlők között 13–20% között ingadozik azoknak az aránya, akik nem magyar nyelven végezték (általános) iskolai tanulmányaikat. Okkal feltételezhetjük tehát, hogy átlagosan csaknem minden ötödik kárpátaljai magyar többségi tannyelvű iskolába jár(t). Egy részük valószínűleg azért, mert lakóhelyén nem volt/nincs magyar tannyelvű iskola, így a szülők a gyakorlatban nem élhettek tannyelv választási jogukkal.² Másik részük azonban nyilvánvalóan azért, mert szüleik úgy vélték, hogy a magyar tannyelvű iskolában nem lehet eredményesen elsajátítani az érvényesülés nyelvét (Balogh–Molnár 2008, Séra 2009). Azaz a szülők egy része úgy döntött a többségi nyelven oktató iskola mellett, hogy volt választási lehetősége.³

Ha figyelembe vesszük, hogy a szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai kutatások eredményei alapján (lásd pl. Göncz 2004, Lanstyák–Szabó Mihály 1997, Lampl 2008, Sorbán 2000, Beregszászi–Cserniczkó 2006, Cserniczkó szerk. 2010b, Molnár 2009) a nem anyanyelven iskolázottak körében magasabb az asszimiláció esélye, korosztályonként minimum 13–20%-nyi kárpátaljai magyart érint erősebben a beolvadás lehetősége.

A kárpátaljai magyar szülők iskola- és tannyelv választásában a magyar tan nyelvű intézmények felé való orientációt hivatott segíteni a Magyarország által folyósított úgynevezett oktatási-nevelési támogatás. A 2011-ben 20 ezer forint összegű egyszeri támogatás elvileg a magyar nevelési vagy tannyelvű oktatási intézményt látogató gyermekeknek jár. Ám, amint erre Hires-László Kornélia (2011: 29) rámutat, „Azok a gyerekek, akik ukrán tannyelvű képzésben vesznek részt – ahol tantárgyként heti egy-két órában tanítják a magyart –, mindannak ellenére megkapják a magyar állam által folyósított oktatási-nevelési támogatást, hogy gyakorlatilag nem magyar nyelvű képzésben vesznek részt. Ezzel a folyamattal is erősítik azt a tendenciát, mely a 2008-as [ukrán oktatási minisztériumi] rendelet következményeként indult el a kárpátaljai magyarság körében, vagyis a magyar szülők az ukrán tannyelvű iskolába íratták gyermekeiket. (...) Azaz: az ilyen támogatáspolitikát – eredeti célkitűzései ellenére – sokkal inkább gyengíti, mintsem erősíti a kárpátaljai magyar oktatás presztízsét, és ilyen helyzetben az oktatási-nevelési támogatásoknak az a célja, hogy a magyar tannyelvű iskola választására ösztönözze a szülőket, voltaképpen kioltódik.” Hasonló véleményen van a Kárpátalja (2009. március 6., 4. old.) c. hetilap zsmnalisztája is: „Kérdés, hogy ilyen körülmények között mennyire ösztönözheti a magyar szülőket a magyar iskola választására ez a magyar állami támogatás, mondjuk a beregszászi járási Bakosban, ahol a helyi ukrán iskolában korábban a magyar osztályokba járó gyerekek mellett az ukrán osztályokba járók is megkapták az oktatási-nevelési támogatást arra hivatkozva, hogy vasárnapi iskolába járnak – a felerészben magyarok által lakott faluban megszűntek a magyar osztályok. Mi jöhet ezután? Most már például azoknak a szülőeknek is jár támogatás (ha hittanra jár gyerekük), akik külön kérvényezték az ukrán osztályok megnyitását olyan színmagyar falvakban – ahol eddig csak magyar iskola működött –, mint Nagydobrony, Szürte, Bótrágy, Verbóc, Kisbégány?”

Felmerül a kérdés: mi áll az ilyen nyelv- és oktatáspolitikát háttérben? Miért érdeke a többségi politikának, hogy a nem anyanyelven oktató iskola felé terelje a kisebbségeket?

Ha elfogadjuk azt a tényt, hogy mindenkinek van anyanyelve, és természetesen tartjuk: a) az anyanyelv és b) az államnyelv iskolai tantárgyként való tanulásának jogát, akkor észre kell vennünk: az ukrán anyanyelvű tanulók esetében az

ukrán nyelv tantárgy lefedi az a) és b) pontban megjelölt jogot, a kisebbségi tanulóknál ellenben az a) pontnak az *anyanyelv*, a b)-nek pedig az *ukrán nyelv* tantárgy felel meg. Ez azt jelenti, hogy az ukrainai ukrán és nem ukrán anyanyelvű tanulók iskolai terhelése eltér egymástól: amíg az ukrán anyanyelvű gyermek pihen, játszik vagy épp az egyetemi felvételre készül, kisebbségi kortársa az államnyelv elsajátításán fáradozik. Nagy luxus tehát, hogy bár sok időt, energiát és pénzt fektet a gyerek az államnyelv elsajátításába, a jelenlegi körülmények között mégsem tanulhatja meg megfelelő szinten az ukrán nyelvet.

Ám az, hogy az ukrán állam függetlensége 20 éve alatt sem teremtette meg a feltételeket kisebbségi polgárai számára az ukrán nyelv elsajátításához, akár a kisebbségi közösségek nyelvi szegregációját is szolgálhatja. Az államnyelv oktatásának jelenlegi körülményei ugyanis az ún. *szegregációs oktatási modellre* emlékeztetnek (Skutnabb-Kangas 1997). A szegregációs oktatási modell kisebbségekkel szembeni alkalmazásának lényege, hogy az oktatás a kisebbség nyelvén folyik, és nem, vagy csak nagyon alacsony határfokon oktatják a többségi nyelvet a kisebbség szegregálásának céljából.

Talán nem véletlenül hiányoznak a feltételek az államnyelv elsajátításához az ukrainai kisebbségi iskolákban. Szlovákiai magyar nyelvészek a következő következtetésekre jutottak saját országuk oktatáspolitikája kapcsán: „A beolvasztó célú politikának nem érdeke, hogy az anyanyelvű iskolában tanuló diákok jól elsajátítsák a többségi nyelvet, ezért nem törekszenek a korszerű módszerek bevezetésére. Az idegen nyelvek oktatásában természetes, hogy a tanulókat nyelvtudásuk alapján sorolják a kezdő, haladó stb. csoportokba, s minden csoport más program szerint halad, más tankönyveket használ. Nem tudunk arról, hogy ilyenfajta differenciálás a kisebbségi oktatásban megjelenjen – és pedig sem a többségi, sem pedig az anyanyelv vonatkozásában” (Lanstyák–Szabó Mihály 2002: 87). Azaz Szlovákiában – akárcsak Ukrajnában – az állami oktatáspolitikai a kisebbségeket általában homogén tömbként kezeli, és nem tesz különbséget sem az egyes kisebbségek, sem pedig az egyes közösségeken belül az eltérő nyelvismerettel rendelkező, eltérő társadalmi, nyelvi és demográfiai körülmények között élő csoportok között.

A szegregációs oktatási modell elvetése után az ukrán oktatáspolitikai – az oktatási tárca 2008. évi 461. sz. rendelete révén – a tranzitív (átírányítási) oktatási modellt kívánta bevezetni a kisebbségi nyelveken oktató iskolákban. Ennek a modellnek a célja már nem a szegregáció, hanem az asszimiláció (Skutnabb-Kangas 1997).

Ám a tranzitív modellnél is jóval nagyobb eredménnyel kecsegtet a befelvasztásos oktatási modell, melynek lényege, hogy az oktatás teljes egészében a többségi nyelven folyik. Ennek érdekében az ukrán oktatáspolitikai fokozatosan

olyan feltételeket teremtett, melyek egyre több kisebbségi szülőt arra ösztönöztek, hogy többségi nyelven oktató intézménybe járassa gyermekét. Ám ez a gyakorlat egyértelműen hátrányosan különbözteti meg a kisebbségeket. Péntek János (2008: 149) a romániai oktatási gyakorlatról írott szavai Kárpátaljára is érvényesek: „A magyar nyelvű oktatást hátrányosan befolyásoló tényező, hogy az oktatási hatóság az államnemzeti koncepció jegyében egy alapvetően diszkriminatív elvet tekint az esélyegyenlőség feltételének: az államnyelvnek a többségiekével azonos szintű ismeretét. Általánosan a helyzetet úgy lehet jellemezni, hogy az államnyelv ismeretét már korai gyermekkortól nemcsak elvárják, hanem meg is követelik, de módszeresen soha nem tanítják”.

A kisebbségeket a többségi nyelven folyó oktatás felé terelése nem új keletű gyakorlat. A Szovjetunió is az orosz nyelven oktató iskola irányába terelte a nemzetiségeket. Fedinec (1999: 64) úgy látja, hogy „bár az állam nem folyamodott nyílt kényszerítő eszközökhöz, de a felülnézetben példamutató elképzelések a valóságban olyan körülményeket teremtettek, amelyek kettős ellentmondásba vitték a szülőket: egyrészt nem látták értelmét annak, hogy gyermekeik iskolába járjanak, hiszen nem láttak tényleges lehetőséget a megszerzett tudás kamatoztatására, gyarapítására; másrészt láttak ugyan kiutat, de csak abban, ha nem anyanyelvű, hanem a többségi nemzet iskolájába járatják gyermekeiket, mert így tudnak érvényesülni, továbbtanulni”.

Legújabb kötetében Skutnabb-Kangas és Dunbar (2010) a leggyakoribb esyben legveszélyesebb oktatási módszernek nevezik ezt az oktatási modellt, mert a kisebbségiek a többségi nyelvet anyanyelvük rovására tanulják. A kisebbségek oktatási jogairól szóló Hágai Ajánlásban az áll, hogy „A tananyagot kizárólag a hivatalos nyelven tanító, a kisebbséghez tartozó gyermekeket a többségiekkel egy osztályba integráló alámerítési típusú megközelítések nincsenek összhangban a nemzetközi normákkal” (16–17. old.). Ennek ellenére az ukrán állam az érvényesülés eszközeként kínálja az ukrán nyelvet számunkra. „A kisebbségi nyelven történő oktatásnál a többségi (...) állam részéről elhangzik az, hogy abban az esetben, ha a tanuló nem a többség nyelvén tanul és szerez diplomát, nem tud érvényesülni, tudása nem lesz egyenértékű. Ebben a kérdésben általában az oktatás nyelvének problémáját összemossák a nyelvoktatás kérdésével, a tudást a nyelvtudással” – figyelmeztet Orosz Ildikó (2007: 376).

A nem anyanyelvű iskoláztatás erőltetése azonban nem kizárólag Ukrajnára jellemző. „A közép-európai államok úgy vannak berendezkedve (...), hogy az oktatáshoz való jogot csak államnyelven tekintik emberi jognak, a kisebbségi nyelvek tannyelvként való használatát privilégiumnak tartják” – írja Kontra (2006: 572).

Az, hogy egyre több kárpátaljai magyar szülő dönt az ukrán tannyelvű iskola mellett, nem véletlen, hanem az ukrán állami nyelvpolitika stratégiáinak a következménye. „Ezeknek a stratégiáknak a hosszú távú eredménye, hogy a kisebbségi szülők közül sokan már nemcsak külső befolyásra, hanem ’maguktól is kezdik úgy érezni’, hogy saját korábbi és gyerekeik vélt vagy valós tanulási nehézségei, esetleges rosszabb iskolai előmenetele, korlátozottabb társadalmi és gazdasági mobilitási esélyei közvetlen összefüggésben állnak az államnyelv ismeretének az egynyelvű többségi beszélőkénél alacsonyabb fokával, s minthogy – elképzeléseik szerint – a magyar nyelvű oktatás hátráltatja a többségi nyelv magas szintű elsajátítását, az anyanyelvi oktatást egyre kevésbé érzékelik ’megtérülő befektetésnek’, így az szemükben a mobilitás gátjává válik” (Bartha 2003: 64–65). Valójában azonban a szülők a látszat ellenére nem szabad akaratukból választják a többségi nyelvű iskolát. „A szülők és gyermekeik iskola- és programválasztási szabadsága – még az esetleges meglévő jogi garanciák és több program esetén is – mindaddig látszólagos, ameddig a különféle egy- vagy kétnyelvű oktatási-nevelési módok, illetőleg a rendelkezésre álló intézmények, nevelési célok, valamint a különböző nevelési módszerek között – adekvát tájékoztatás híján – nem a tudományosan is megalapozott információk, hanem tévhitek és hiedelmek alapján döntenek” – írja Bartha Csilla (2003: 68–69).

Nem véletlen, hogy más Kárpát-medencei magyar közösségekhez hasonlóan Kárpátalján is készültek olyan tájékoztató kiadványok, melyek azt foglalják össze röviden és közérthető módon, hogy a szülők milyen következményekkel számolhatnak, ha a magyar, vagy ha a többségi nyelven oktató iskolát választják gyermekeik számára (Cserniczkó–Göncz 2009, Cserniczkó szerk. 2010a, Kezében a jövő). A kisebbségek anyanyelvi oktatásának fenntartása mellett érvelők ugyanis „olyan társadalmat képzelnek el, amelyet kulturális és nyelvi sokféleség jellemez; az átmeneti nyelvhasználatot támogatók szeme előtt pedig egy kulturálisan homogén társadalom lebeg, amelyet a kisebbségek asszimilálódása és a nyelvváltás jellemez” (Crystal 1998: 457). A megoldás nem a többségi nyelven tanulás, nem az önfeladás, hanem az anyanyelvi iskolarendszer fejlesztése, az államnyelvvoktatás feltételrendszerének megteremtése.

IRODALOM:

- Balogh Livia – Molnár Eleonóra 2008. Az államnyelv elsajátításának ára a nemzeti identitás feladása? *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. Випуск XVII–XVIII: 10–19.
- Bartha Csilla 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 56–75. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2006. *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. Ungvár: PoliPrint.
- Braun László – Cserniczkó István – Molnár József 2010. *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár: PoliPrint.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Cserniczkó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Cserniczkó István 2009. Tények, adatok a kárpátaljai magyarok nyelvtudásáról. *Együtt* 2009/3: 70–77.
- Cserniczkó István szerk. 2010a. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.
- Cserniczkó István szerk. 2010b. *Nyelvek, emberek, helyzetek: a magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint.
- Cserniczkó István – Göncz Lajos 2009. *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Budapest: Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Cserniczkó István – Soós Kálmán 2002. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, 91–135. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Fedinec Csilla 1999. *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ.
- Fedinec Csilla 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó.
- Ferenc Viktória 2009. Kárpátaljai magyar diákok az ukrain emelt szintű érettségi útvonalon. In: Kötél Emőke szerk., *PhD konferencia. A Tudomány Napja tiszteletére rendezett konferencia tanulmányaiból*, 199–213. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Gal, Susan 1991. Mi a nyelvcseré és hogyan történik? *Regio* 1991/1: 66–76.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: Osiris.

Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. Szabadka: Magyar-sághkutató Tudományos Társaság – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Hires-László Kornélia 2011. A kárpátaljai magyarság közoktatási intézményei a 2009-es évben – az Oktatási kataszter elemzése. In: Kötél Emőke szerk., *Kataszter – Kárpátalja. Gyorsjelentés. A Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos intézményei – adatbázisfrissítés, 2009*, 23–41. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.

Kezében a jövő. Anyukáknak és apukáknak. Beregszász: Alma Mater Cívil Kezdeményezés, 2011.

Kontra Miklós 2006. A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc főszerk. *Magyar nyelv*, 549–576. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Lampl Zsuzsanna 2008. *Magyarok és szlovákok. Szociológiai tanulmányok nem csak az együttélésről*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2002. Nyelvpolitika a kisebbségek oktatásában. In: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*, 76–83. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Lehoczky Tivadar 1881–1882/1996. *Bereg vármegye*. Budapest–Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó. Szerkesztett kiadás.

Molnár Anita 2009. Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacs Zoltán és Márku Anita szerk., *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 122–127. Ungvár: PoliPrint.

Orosz Ildikó 1992. Non scholae, sed vitae... A kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatás helyzete 1944 után. In: *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*, 52–63. Budapest–Ungvár: Hatodik Síp.

Orosz Ildikó 1995. *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

Orosz Ildikó 2007. *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Ungvár: PoliPrint.

Orosz Ildikó és mtsai 2010. Beszámoló a „Magyarok oktatási-képzési stratégiája Kárpátalján az új ukrán oktatáspolitikai törekvések fényében”. http://www.htmtop.mtaki.hu/palyamunka_pdf_2010/2009C00109CS_kutatasi_beszamolo.pdf

Papp Z. Attila – Veres Valér szerk. 2007. *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.

Péntek János 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 136–152. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.

Séra Magdolna 2009. Képzelet és valóság találkozása a kárpátaljai magyar szülők tannyelv-választási döntéseiben. In: Karmacsai Zoltán és Márku Anita szerk., *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 154–157. Ungvár: PoliPrint.

Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.

Skutnabb-Kangas, Tove “ Dunbar, Robert 2010. *Indigenous Children’s Education as Linguistic Genocide and a crime Against Humanity? A Global View*. Geaidnu/Kautokeino: Gáldu Èála, Journal of Indigenous Peoples Rights no. 1/2010.

Sorbán Angella 2000. „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen”. Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* 2000/1: 167–180.

Veress Gábor – Popovics Vladimir 1999. *Nemzetiségi iskolák Kárpátalján 1919–1991*. Beregszász: Vizhibu.

JEGYZETEK:

¹ A hat kutatásról lásd: Gereben 1999, Csernicskó–Soós 2002, Beregszászi–Csernicskó 2006, Molnár 2009, Papp–Veress szerk. 2007, Csernicskó szerk. 2010b.

² Ennek kapcsán Kontra (2010: 168) nyelvi genocídiumot emleget: „A nyelvi genocídium kitüntetett színtere az oktatás, különösen az állami közoktatás. Amikor egy A anyanyelvű kisiskolás csak B tannyelvű iskolába járhat, magyarán amikor egy állam bizonyos polgárait megfosztja az anyanyelven iskolába járás lehetőségétől, akkor nyelvi genocídium történik”. A nyelvi genocídium egy nyelv használatának tiltása a mindennapi érintkezésben vagy az oktatásban.

³ Hogy ez nem csupán Kárpátalján fordul elő, arról lásd Kontra (2010: 174–176), Lampl (2008), Sorbán (2000).